

Oviljan till debatt med kritikerna är ett hot mot demokratin (publicerad SvD Kultur 2021-03-25)

”Information är demokratins valuta”, lär Thomas Jefferson ha sagt. Att ett fritt informationsflöde är nödvändigt i en välfungerande demokrati är de flesta överens om. Liksom att ett sunt folkstyre kräver en livaktig debatt.

Och i det avseendet rankas vårt land högt. I *The Economists* demokratiindex hamnar Sverige på tredje plats i världen.¹

Men hur sant är detta just nu?

”Det fanns kritiska röster, men de fick aldrig samma uppmärksamhet. De var väldigt svaga i den stora kören om man säger så.” Orden är medieforskaren Marina Ghersetti. Ghersetti medverkar i en färsk rapport kallad *Journalistik i coronans tid*, från Institutet för mediestudier.² Hon deltog i samband med utgivningen också i ett seminarium, och sa då om mediernas coronagranskning:³ ”Jag kan tycka att den dröjde för länge denna gången, jämfört med när konsekvenserna av att Sverige hade en så egen strategi blev uppenbara. De var ju uppenbara redan i slutet av den första vågen, säg slutet av april, början av maj, och ändå dröjde det ju till över sommaren egentligen innan kritiken kommer. Och det man kan reflektera över är: Förmår medierna själva vara den kritiska rösten när det inte finns en kritik från makten eller eliterna i samhället?”

Rapportens omdöme är befogat. Medan ifrågasättanden av den svenska strategin tidigt kunde skönjas på ledarsidor och i debattartiklar så lyste den med sin frånvaro under pressträffarna, i nyhetsrapporteringen och i vetenskapsjournalistiken.

Men vems fel var det egentligen?

Förklaringen ligger nog inte bara hos journalisterna. För den bristande kritik som rapporten redovisar måste åtminstone delvis ses som resultatet av en mediestrategi från den ansvariga myndighetens sida.

”Utan mediernas rapportering hade vi inte lyckats. Det är ju tack vare medierna som vi nått våra mål. Ibland hade vi enligt MSB 1,5 miljoner som lyssnade och tittade.”⁴

Orden är Christer Jansons, presschef på Folkhälsomyndigheten.

Men vad menar han egentligen?

Man skulle kunna tolka Jansons ord som att myndigheten erbjöd media full tillgänglighet, något han också betonar: ”Vi har levt efter principerna om öppenhet och tillgänglighet. Det har medierna uppskattat, och allmänheten.” Under våren inbjöd FHM till pressträff varje vardag, och till detta kom regeringens pressträffar. ”Svenskt rekord i direktsändningar”, som Jan Scherman skriver i *Dagens Media*.⁵

Men ska man också tolka Jansons ord som att han menar att medierna agerat megafon för FHM – som epidemiologen Joacim Rocklöv hävdar?⁶ Att pressen varit i ”maskopi” med myndigheten är föga troligt, men viss anpassning tycks ändå ha ägt rum. Christer Janson igen: ”Flera av våra medarbetare har mött arga reportrar. En del har sagt att vi är inkompetenta. Då har jag talat med deras chefer och det har alltid löst sig. Journalisterna verkar ha tuffa arbetsförhållanden.”

Ett anmärkningsvärt påstående, man undrar vad Janson sa till cheferna. Men i ett sunt medieklimat borde detta ändå inte ha kväst kritiken. Så vad hände?

Kritiska röster höjdes redan under våren, men de fick, som Ghersetti uttrycker det, ”inte fotfäste”. Men inte heller det kan primärt media lastas för. För även i detta avseende – hanterandet av kritiken – har myndigheten själv agerat förvånansvärt sofistikerat. Medan man

bjöd medierna på en extrem tillgänglighet, så kombinerades detta med en total otillgänglighet gentemot kritikerna.

Den 7 mars i år deltog både statsepidemiolog Anders Tegnell och professor Fredrik Elgh, en av FHM:s främsta kritiker, i teveprogrammet Agenda.⁷ De intervjuades var för sig, och Tegnell fick som vanligt sista ordet. Elgh har beskrivit hur han efteråt frågade programledaren Anna Hedenmo varför det aldrig tillåts ”en relevant diskussion mellan den svenska strategins företrädare och oss experter inom virologi, smittskydd, epidemiologi, infektion, med mera”. Han fick till svar: ”Folkhälsomyndigheten vägrar konsekvent att ställa upp i diskussion med er kritiker.” När han påpekade det anmärkningsvärda med detta svarade Hedenmo: ”Vi kan inte tvinga tjänstemän vid en myndighet att komma hit och ställa upp i en debatt.”

Sista gången någon av Folkhälsomyndighetens företrädare deltog i en svensk tevesänd debatt med en kritiker var den 14 april förra året, då Anders Tegnell debatterade med undertecknad i Aktuellt.⁸ Sedan dess, mig veterligen, ingenting.

Detta innebär dock inte att kritiken ignorerats av FHM. När professor Elgh den 2 mars förra året – nio dagar innan WHO deklarerade att det förelåg en pandemi – sa att ”vi måste förbereda oss för ett värstascenario omedelbart”⁹ svarade FHM:s chef Johan Carlson: ”Det är inte svårt att sitta i en tv-soffa och säga att det blir en pandemi om nio månader. Det är ungefär som när Enok Sarri tittade i fiskmagar och spådde sommarvädret. Men jag vill inte ’killgissa’.”¹⁰

Några dagar senare fällde Anders Tegnell följande omdöme om kritikerna: ”Plötsligt så är liksom varje professor i Sverige expert på det här ... det finns ju många anledningar till att man säger som man gör. Man är forskare och behöver mer forskningspengar, ja, allmänt så där.”¹¹

Med sådana lakoniska avfärdanden av ledande virologer, epidemiologer och infektionsläkare gav myndighetens representanter sig själva ett tolkningsföreträde som inte kunde upphävas, oavsett hur välgrundad kritiken var. För estraden var FHM:s och debatten avvisad. Om pressen ändå dristade sig till att förmedla kritiska röster kunde Tegnell säga: ”Det som kan oroa mig lite är att jag tycker att media ofta har ganska dålig källkritikkontroll.”¹²

Och därmed var diskussionen oftast avslutad.

När Kungliga Vetenskapsakademiens expertgrupp om Covid-19 den 19 november gav ut en rapport som beskrev bruket av munskydd som en viktig åtgärd för att minska smittspridningen,¹³ fick Johan Carlson frågan om detta inte borde föranleda en rekommendation om munskydd vid besök på äldreboende. Carlson svarade: ”Jag tror inte att Vetenskapsakademiens uttalande har någon betydelse.” Och på nästa fråga, ”Vem ska man egentligen lita på, Vetenskapsakademien eller Folkhälsomyndigheten?”, svarade Carlson: ”Nu har ju Vetenskapsakademien gjort en kan man säga teoretisk genomgång av området med hjälp av experter som framför allt jobbar i laboratoriet, kan jag väl tycka. Man har inte egentligen tagit ställning i sitt papper till de behov som finns i förhållande till pandemin, och de möjligheter som finns att göra saker.”¹⁴

Och med dessa ord förpassades en rapport av Kungliga Vetenskapsakademiens expertgrupp om Covid-19 – en expertgrupp bestående av professorer i bland annat smittskydd, medicinsk mikrobiologi, vaccinimmunologi och virologi, samt Tegnells företrädare som statsepidemiolog – till papperskorgen.

Så hur oskyldiga är medierna till detta effektiva desavouering av expertisen?

Inte helt oskyldiga, förstås, men frågan är vad som är vad. Vissa journalister har själva tagit initiativ till reportage riktade mot kritikerna av den svenska strategin. Vetenskapsradions chef Ulrika Björkstén har väckt mycket uppmärksamhet med ett inlägg den 15 april, ”Om kritiken mot den svenska modellen” (som fälldes i Granskningsnämnden för bristande saklighet),¹⁵ och nu senast inläggen ”Dold Facebookgrupp försöker påverka svenska intressen utomlands”¹⁶¹⁷ och ”Forskaren som debattör – var går gränsen?”¹⁸ Speciellt programmet om Facebookgruppen Mewas väckte starka känslor, och betraktades av många som ett försök att tysta kritik,¹⁹ något som Björkstén skarpt förnekade: ”Vi är helt neutrala i förhållande till alla parter.”²⁰

Men vad som sedan uppstod var onekligen en situation av diffusa gränsdragningar. På Folkhälsomyndighetens Twitterkonto lades omedelbart ut en länk till reportaget. ”Vi följer vår rutin att möta misstänkt informationspåverkan”, förklarade FHM:s presschef.²¹ Och sedan gjorde Björksténs medproducent av reportaget, Beatrice Janzon, en intervju med samme presschef: ”Det vi fått veta är obehagligt och det är chockerande att det här pågår”, sa han ”Den här gruppen är kopplad till just forskningsvärlden och att de jobbar aktivt med påverkan i en dold grupp, det är verkligen anmärkningsvärt.”²² Strax därefter fyllde generaldirektör Carlson i om ”ledande forskare som deltar i hatkampanjer”.²³

Hur berättigat det än är att påtala och bekämpa trakasserier mot ansvariga och debattörer – och medlemmarna i Vetenskapsforum covid-19, där jag är med, har utsatts för sådant ända sedan pandemins början – så fick man, som journalisten Ola Wong påpekat, otvetydigt känslan att även dessa utspel av Folkhälsomyndigheten var ett led i att tysta kritiken, som under hösten och vintern hade intensifierats.²⁴

Och tystats, eller snarare ignorerats, har kritiken. Det är påtagligt hur liten effekt, och hur liten plats, invändningar mot den fortfarande unika svenska strategin får. Det mesta faller platt, även om det kommer från politiker som Centerns partiledare Annie Lööf.²⁵

Vi befinner oss i den största kris som drabbat Sverige sedan andra världskriget. Vi har mer än trettontusen döda i covid-19 – 4 588 sedan årsskiftet. Detta ska jämföras med Norges totalt 649 döda (213 sedan årsskiftet), Finlands 808 döda (247 sedan årsskiftet) och Danmarks 2404 döda (1106 sedan årsskiftet). Ändå är det våra grannländer som stänger ner verksamheter, inte vi. Samtidigt hör vi om stora utbrott av den sydafrikanska mutationen, en mutation som de nya vaccinerna biter dåligt på.

När det bland beslutsfattarna trots detta råder en total oemottaglighet för kritik, och en total ovilja till debatt, så är detta inte endast ett hot mot folkhälsan. Det är i förlängningen också ett hot mot en välfungerande demokrati.

Lena Einhorn är författare, filmare och tidigare verksam som virolog

¹ <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2020/>

² <https://mediestudier.se/publikationer/journalistik-i-coronans-tid/>

³ <https://www.youtube.com/watch?v=DAXPT3bZcPg>

⁴ <https://www.dagensmedia.se/medier/dagspress/fhm-chefens-hyllning-det-ar-tack-vare-medierna-som-vi-natt-vara-mal/>

⁵ <https://www.dagensmedia.se/medier/dagspress/jan-scherman-svenskt-rekord-i-direktsandningar-vad-gor-det-med-journalistiken/>

⁶ <https://www.dagensmedia.se/medier/dagspress/kritikerna-som-ifragasatte-svenska-strategin-medierna-blev-megafon-at-fhm/>

⁷ <https://www.svtplay.se/video/30030514/agenda/agenda-7-mars-21-15>

⁸ <https://www.svtplay.se/klipp/26410134/hela-debatten-mellan-tegnell-och-einhorn>

⁹ <https://www.svd.se/professor-vi-bor-forbereda-oss-for-ett-varstascenario>

-
- ¹⁰ <https://www.svd.se/virolog-resenarer-fran-italien-borde-stanna-hemma>
- ¹¹ <https://www.dn.se/nyheter/sverige/statsepidemiolog-anders-tegnell-sverige-har-valdigt-svart-att-acceptera-risker/>
- ¹² <https://www.dn.se/nyheter/sverige/statsepidemiolog-anders-tegnell-sverige-har-valdigt-svart-att-acceptera-risker/>
- ¹³ <https://www.kva.se/sv/pressrum/pressmeddelanden/ny-rapport-om-munskydd-och-ventilation-fran-vetenskapsakademiens-expertgrupp-om-covid-19>
- ¹⁴ https://www.youtube.com/watch?v=18j2TaC-h_k
- ¹⁵ <https://sverigesradio.se/avsnitt/1482239>
- ¹⁶ <https://sverigesradio.se/artikel/dold-facebookgrupp-forsoker-paverka-svenska-intressen-utomlands>
- ¹⁷ <https://sverigesradio.se/avsnitt/1667811>
- ¹⁸ <https://sverigesradio.se/avsnitt/1651034>
- ¹⁹ <https://www.dagensmedia.se/medier/radio-podd/sr-om-harda-kritiken-vi-ar-helt-neutrala/>
- ²⁰ <https://sverigesradio.se/artikel/7669953>
- ²¹ <https://www.dagensmedia.se/medier/dagspress/fhm-om-spridandet-av-vetenskapsradions-granskning-vi-har-ett-ansvar-att-mota-informationspaverkan/>
- ²² <https://sverigesradio.se/artikel/fhm-om-dolda-facebookgruppen-obehagligt>
- ²³ <https://www.dn.se/ledare/gina-gustavsson-det-ar-inte-bara-trollen-som-harjar-i-den-svenska-coronadebatten/>
- ²⁴ <https://kvartal.se/artiklar/fhm-drar-hatkortet/>
- ²⁵ <https://www.svtplay.se/video/30030514/agenda/agenda-7-mars-21-15>